

יהושע מאיר גרינץ ז"ל

בנימין אופנהיימר

בשבת פרשת קדושים, ר"ח אייר תשל"ז (1.5.76), נפטר ד"ר יהושע מאיר גרינץ, פרופסור למקרא באוניברסיטת תל-אביב, בה הורה מאז שנת תשי"ח. י.מ. גרינץ נולד בעיר ראדום בפולין, בשנת 1911, וספג תורה בבית הוריו. עם עלייתו ארצה, בשנת תרצ"ז, נתקבל באוניברסיטה העברית ולמד ידיעת הארץ, מקרא ותולדות ישראל. כמו כן למד בחוג לשפה ולספרות מצרית ובחוג ללימודים קלאסיים, כשהוא מתרכז בראש ובראשונה בלימוד השפה היוונית ובספרותה. בכך הוא רכש מקצת מן הכלים הראשוניים הדרושים לחקר תקופת הבית הראשון והשני.

האוניברסיטה העברית היתה באותם ימים מוסד קטן בהיקפו והיחסים בין מורה לתלמיד היו אישיים ואינטימיים יותר משהנם כיום. גם דמות הסטודנט העברי שונה היתה מכמה בחינות; רובם היו עולים ומיעוטם ילידי הארץ. העולים הגיעו אז מארצות אירופה, שם גאו גלי המשטמה האנטישמית מאז עלייתם של הנאצים לשלטון. הרקע ההשכלתי של יוצאי מזרח אירופה היה בעיקר תורני או עברי חילוני – ביניהם היו חובשי בית מדרש שהגיעו כבר לדרגה מופלגת בלמדנות בשעה שהחלו את לימודיהם האקדמיים. עולי מרכז ומערב אירופה היו מסיימי גימנסיות או סטודנטים שלימודיהם הופסקו בארצות השלטון הנאצי. לחלק גדול מהם היתה השכלה קלאסית יסודית, שהכילה ידיעה ניכרת במקורות יוניים ורומיים.

עם פרוץ מלחמת העולם השנייה החמיר מצבם של רוב התלמידים, כי ניתקו ממקור פרנסתם באירופה. מקצתם התגייסו לצבא הבריטי כדי להלחם בנאצים, אחרים המשיכו בלימודיהם כשהם עובדים לפרנסתם – מי בבנין ובעבודה פיסית אחרת, מי בפקידות ומי בחינוך; רובם מגויסים היו בכוחות הישוב דאז. באותם ימים היה גרינץ נתון במצב כלכלי קשה, נוסף על מועקת הבדידות והחרדה הגדולה למתרחש סביבנו ובאירופה, אשר רבצה על כולנו. על כל אלה סבל גרינץ סבל גופני שהטרידו מילדות, ומפעם לפעם היה נופל למשכב. הוא מצא ידיד נאמן במורו ורבו, הפרופסור מ.ד. קאסוטו ז"ל, אשר העריך את כשרונותיו,

קירב ועודד אותו בימים הקשים ההם.

בשנת 1943 סיים י.מ. גרינץ את חוק לימודיו וזכה בתואר מ.א. י"ג שנה לאחר מכן, בשנת 1956, הוענק לו התואר ד"ר לפילוסופיה על סמך עבודת מחקר על ספר יהודית. מאז 1951 השתתף באופן קבוע באנציקלופדיה העברית במחלקות של מקרא, תולדות המזרח הקדום, תולדות בית ראשון ושני. משנת 1959 לימד באוניברסיטת תל-אביב בה נתמנה בשנת 1969 לפרופסור מן המניין. אלו הפרטים החיצוניים המעטים של חיי יצירה עשירים.

קשת יצירתו המחקרית רחבה ומגוונת. הוא הקיף למעשה את שתי התקופות הפורמטיביות של תרבות ישראל, כשהוא מבסס את גישתו על חקר הריאליה. תרומותיו העיקריות ניכרות בשני תחומים: בשדה האתנוגרפיה והגיאוגרפיה ההיסטורית; מאמריו ומחקריו המרובים בתחום הראשון מקובצים בעיקר בספר "מוצאי דורות" – הוצאת הקיבוץ המאוחד, תשכ"ט. לימים הם הגיעו לידי ביטוי תמציתי ומגובש במאמרו באנציקלופדיה המקראית על "לוח עמים". שלא כנהוג במחקר, הוא הקדים רשימה זו עד למאה הי"ג לפני ספה"נ. במחקריו האחרים על ספר בראשית הוא יצא חוצץ נגד הטוענים לאנכרוניזמים. הבעיה הקשה בה מתלבט המחקר למעשה עד עצם היום הזה היא בעיית הפלישתים, שכן לפי המקובל במדע עם זה הגיע לארץ רק במרוצת המאה האחת עשרה, כלומר מאות בשנים אחרי תקופת האבות. גרינץ שיקע מאמץ מדעי וחרifות מרובה כדי להוכיח כי המבנה החברתי של הערים הפלשתיות המוזכרות בספר בראשית שונה לחלוטין מזה של ערי פלשת שבא זכרן בספרי שמואל. על פי מקורות חיצוניים הוא ביקש להוכיח כי קדם גל פלישתי לזה שעליו אנחנו יודעים מן המאה האחת עשרה. הוא טען כי בספר בראשית באה לידי ביטוי עובדה היסטורית זו שלא היתה ידועה עד כה¹.

בעיה היסטורית מרכזית, הכרוכה בתאור כיבוש הארץ שבספר יהושע, נתעוררה בעקבות החפירות באֶתֶל עוד בשנות השלושים על-ידי יהודית קראוזה; מקום זה מזהים אותו בדרך כלל עם העי המקראית². לפי הממצא הארכיאולוגי מתקבל, כי חורבן אֶתֶל חל זמן רב לפני המאה הי"ג; על סמך עובדה זאת וממצאים נוספים, מניחים רוב החוקרים עד היום הזה, שכיבוש הארץ לא היה מעשה חד-פעמי כמסופר בספר יהושע, כי אם תהליך אטי שנמשך דורות רבים בדרכי מלחמה כבדרכי שלום. גרינץ עירער על תיזה זאת, כשהוא טוען כי זיהוי אֶתֶל "העי" הוא מוטעה, וכי אֶתֶל איננו אלא בית-און. הוא קיבל את תפיסתו הכללית של קויפמן בענין הכיבוש, כפי שיוצא ממאמר הבקורת שהוא פירסם על הספר "הסיפור המקראי על כיבוש הארץ", ועל פירושו של קויפמן לספר יהושע (ראה "הארץ" 16 באפריל 1955). קויפמן הגן בספריו בתקיפות רבה על הסבירות ההיסטורית של סיפורי הכיבוש בספר יהושע, כאשר חיצו

הבקורת השנונים שלו נשתלחו לעבר האסכולה של אלט־נות.

ענין מיוחד גילה גרינץ בבעיית תורת כהנים. בידוע מדברת האסכולה של ולהאוזן על "המקור הכהני" כאשר כוונתה לספר ויקרא ולקטעים סיפוריים ומשפטיים מסוימים מיתר ספרי התורה (להוציא ספר דברים). זמן חיבורו של מקור זה משתרע לדעתם מגלות בבל עד ראשית בית שני, שכן בחלקו הוא משקף את תקופת שלטונם של הכהנים הגדולים בתקופת פרס. כבר קויפמן עירער על הנחה זו: הוא אמנם סבור שהיה מקור כהני, אלא שהקדימו עד למאה השמינית, היינו לתקופת המלוכה הישראלית. נקודת המוצא של גרינץ היא העיון בחוקי השחיטה בויקרא י"ז, שהוא יסוד מוסד בשיטתו של ולהאוזן. על־פי ניתוח הפרק, שהושפע מאד מגישתו של ד.צ. הופמן בפירושו לס' ויקרא, ועל סמך השוואה לשמו"א י"ד, לב ואילך הוא קבע, כי חוקי ויקרא י"ז לא זו בלבד שדבר אין להם ולגלות בבל; אף זאת: אין לבארם על פי התנאים של תקופת המלוכה או ההתנחלות. משתקפים בפרק זה התנאים של חיי ישראל במדבר, לפני כיבוש הארץ, לפני שבאו ישראל במגע עם התרבות הכנענית. אזהרת התורה אינה מכוונת נגד פולחן הבעל כי אם נגד פולחן השעירים, הם הם שדי המדבר³.

בשנות חייו האחרונות נזקק גרינץ מחדש לשאלת תורת כהנים – הפעם מנקודת ראות לשונית טהורה. בשורת מאמרים ב"לשוננו" בשנים תשל"ד–תשל"ז בשם "מונחים קדומים בתורת כהנים" הוא עמד על קדמותם של מונחים ומושגים פולחניים וחברתיים מתוך השוואה למקורות מצריים ואכדיים. מסקנתו היא, כי התשתית הלשונית של ספר ויקרא מקצתה משקפת את תקופת האבות ומקצתה את זמן יציאת מצרים.

ביסוס סוציולוגי של שיטתו מצוי במאמרו "ברית הגבעונים", המוסב על הסיפור שבספר יהושע ט'. בניגוד לדעה המקובלת בבית המדרש של אלט־נות, הוא עמד על האותנטיות ההיסטורית של פרטי הסיפור, כשהוא משווה אותם עם החומר המקביל של חזוי הווסליות החתיים מן האלף השני. מכאן הוא למד בין היתר, כי המושג "עדה", הרווח בס' ויקרא, אינו מוסב על העדה הפולחנית של ימי בית שני, כי אם על עם המלחמה שבימי יהושע.

מאמרים אלה בצירוף למאמר אחד⁴ שהתפרסם רק אחרי מותו, מלמדים כי מוקדי התענינותו בתחום מחקר המקרא היו שנים: א) ספרי התורה, כאשר הוא חותר להפריך את תורת התעודות מכל וכל ולהחזיר עטרה ליושנה. ב) ספרי נביאים ראשונים, כאשר מגמתו העיקרית להצביע על האותנטיות ההיסטורית של ס' יהושע וס' שופטים בתיאור הכיבוש וההתנחלות. תחום מחקר שני ששבה את לבו היא תקופת שיבת ציון וימי בית שני. גם כאן הוא הודרך על ידי המגמה להעמיד דברים על חזקתם המקורית; רובי מחקריו על בית שני מכוונסים בקובץ "פרקים בתולדות בית שני" (הוצאת י. מרכוס, ירושלים, תשכ"ט). הוא החל את

דרכו בהנחת התשתית הגיאוגרפית-היסטורית במחקרו "ערי נברכתא – תולדות היישוב הישראלי בגליל ובשומרון בתקופה שלפני החשמונאים". אח"כ הוא הרחיב את היריעה במאמר שני "מרחב והתפשטות בתקופת שיבת ציון". במאמר הראשון הוא מוכיח, שעוד בתקופה הפרסית היה ישוב יהודי בגבול שבין עמק יזרעאל ובין שומרון, והוא נקרא בתלמוד בשם ערי נברכתא. אגב מחקר זה הוא ניתח לראשונה את הנתונים הגיאוגרפיים של ס' יהודית. גולת הכותרת של יצירתו בתחום זה היא המהדורה המדעית של ס' יהודית⁷. תחילה הוא ליבן את גרסתו של ספר זה על פי השוואת הנוסחאות היווניות השונות שבאו לידינו ואף שיחזר את הנוסח העברי שאבד ואיננו עוד. לתרגום זה הוא צירף הערות פילולוגיות מעמיקות. המבוא למהדורה זו עוסק בבעיות הספרותיות וההיסטוריות הכרוכות בהבנת הספר ורקעו.

המסקנות העיקריות העולות ממחקרים אלה הן שתיים:

(1) ספר יהודית נתחבר בתקופה הפרסית, והוא משקף נאמנה את חיי הישוב היהודי בתקופה ההיא. מסקנה זו טופחת על פני ההנחה שהיתה מקובלת על המחקר הפרוטסטנטי של המאה ה'ט' ולפיו זו אגדה נטולת שרשים היסטוריים אשר נכתבה בתקופה ההלניסטית.

(2) המסקנה השניה היא בעלת משמעות היסטורית-גיאוגרפית, שכן מהימנות הנתונים הגיאוגרפיים שבספר יהודית אינה מוטלת בספק. משם יש ללמוד על התרחבות הישוב היהודי צפונה עד לשומרון. שיטתו ההיסטורית-גיאוגרפית של גרינץ בסוגיה זו נסמכת על המחקרים של מורו ורבו פרופ' שמואל קליין ז"ל. על הטענות הגיאוגרפיות הוא הוסיף גם את העובדה, כי לא סופר על שום כיבוש בשומרון מצד החשמונאים; הוא למד מכאן, שחבל ארץ זה היה מיושב יהודים ולא היה גליל גויים, כפי שהצטייר בדמיונם של חוקרי המאה הקודמת.

במחקרים אלה ביקש גרינץ להאיר אחת התקופות הבלתי ידועות ביותר של תולדות ישראל, המשתרעת מימי עזרא ונחמיה עד לכיבוש היווני. לפי שיטת גרינץ זוהי תקופת הגיבוש וההתכנסות הפנימית, בה הונחו יסודות היהדות. במקביל לשיטתו של יצחק בער, הטוען כי בתקופה זו נתגבשה ההלכה הקדומה כפי שנוסחה במשניות ובברייתות הקדומות, מיחס גרינץ לתקופה זו חלק של הספרות החיצונית⁸. רק מתוך שנעריך פרק זמן זה כתקופה פורמטיבית מבחינה חברתית, דתית ולאומית נבין את הזינוק ההיסטורי הגדול של עם ישראל מאז מרד החשמונאים.

פרק זמן אחר אשר נידון במחקריו הוא סיומה של תקופת הבית השני. התענינותו המיוחדת בתקופה זו נתעוררה על ידי מגילות ים המלח. המאמר המקיף שהוא פירסם ברחון "סיני" בשנת תשי"ג בשם "אנשי היחד, איסיים, בת (א)סין" כולל השוואה מזהירה בין ההלכה והאמונות והדעות של כת קומראן ובין

ההלכה ועולם האמונות של ה"ביתוסים" בספרות חז"ל, הם הם האיסיים, לפי דבריו. השוואה זו מלמדת על קירבה מירבית בין שתי הכיתות עד שיש יסוד מספיק לזהותן זו בזו. מאמר זה שנכתב מתוך בקיאות מופלאה בכתבי יוסף בן מתתיהו, בתלמודים ובספרות החיצונית וההלניסטית-יהודית, הוא ציון דרך במחקר מגילות ים המלח, ומסקנתו מקובלת כיום על רוב החוקרים.

התענינותו בספר יהודית מובילה אותנו אל תחום נוסף של חקירתו, הריהי ספרות החכמה על מקורותיה המצריים. בקובץ "סיפורים, מזמורים ומשלים מספרות מצרים העתיקה" (מוסד ביאליק, תשל"ה), שאינו אלא הרחבה של הספרון "מבחר הספרות המצרית העתיקה" (דביר, תשי"ח) הוא מציג לפני הקורא העברי תרגום של טכסטים מצריים, פיוטיים ופרוזאיים, בתוספת דברי מבוא קצרים והערות במקומות סתומים. לרובי הטכסטים שבמבחר זה יש נגיעה ישירה או עקיפה לתולדות ישראל או למקרא. החוברת הנאה "מבוא לס' משלי" (הוצ' הסוכנות היהודית, מדור להדרכה, תשי"ח) משלים את יצירתו בתחום זה. בספרו "מבוא מקרא" שראה אור בתשל"ג הוא עוסק בבעיות נוסח המקרא, התרגומים העתיקים, התהוותם והתקדשותם של ספרי המקרא, ובכך נסגר המעגל הסובב על המקרא וחוזר אליו.

גרינץ מתגלה בכתביו כחוקר בעל עט שנון השש אלי קרב והמוכן להגן ללא רתיעה וללא פשרות על האמת שלו, אף אם היא מנוגדת ניגוד קטבי למוסכמות ולשיגרה המדעית המקובלת. האינטואיציה המדעית בה הוא ניחן והיכולת לשאול את השאלות בצמתי הדרכים המשמעותיים של המדע שיוו תוקף ומשקל לגישתו. אף כי לא כתב חיבור שיטתי מקיף, הרי הנושאים של מחקריו פרושים על פני קשת רחבה, ויש בהם כדי לתרום לפתרון של בעיות יסוד בתולדות ישראל ובתולדות האמונה הישראלית. אף מי שאינו יכול להסכים עם מסקנותיו בכללן או בחלקן אנוס להתמודד עם דעותיו, שכן הן נוסחו מתוך רוחב ידיעות ומתוך שיקול דעת מעמיק.

כשרונו ולהט יצירתו מצאו להם ביטוי נוסף במאמרים, ברשימות ובתיאורים לעשרות ולמאות שהופיעו בכמות ספרותיות רבות. בין רשימותיו בולטים במיוחד תיאורי מסע ונוף, ושרטוטי דמויות של אנשי רוח ואנשי מדינה – בני ברית ושאינם בני ברית: המזרחן היהודי הפרופ' שור מוורשא, מוריו ורבותיו הפרופסורים מ"ד קאסוטו, יחזקאל קויפמן ושמואל קליין מתוארים ברשימות אלה, וכן טרורס הרפורד, חסיד אומות העולם, שהיה חוקר התלמוד. דמויותיהם של מדינאים כלורד ווג'ווד, גנרל סמטס, מקס נורדוי ואנשי ציבור מן הישוב שהכירים מקרוב משורטטות שם בחדות רבה. במיוחד יש לציין את רשימותיו ומאמריו הפולמוסיים בהם הוא דן על עניני דיומא ועל שאלות הקיום והעתיד של עם ישראל בארצו. במאמרים וברשימות אלה הוא מופיע כלוחם נמרץ למען

ציונות גדולה כשהוא מעלה את זכותו של ישראל על ארצו למושכל ראשון שאין לסור ממנו. עבודתו כחוקר ופובליציסט באה מתוך מחוייכותו העמוקה למפעל התחיה של ישראל בארצו; על תחושה זו תבוא ותעיד הפסקה הבאה הלקוחה מדברי המבוא לספר יהודית, שם הוא מספר: "עבודה זו שהתחלתי בשנת תש"ו לא הסתיימה אלא ערב מלחמת העצמאות. הימים האחרונים לעבודתי היו ימים רוגשים וסוערים וגדולים בעם, ימים שבהם התנערו משנתם הקנאים האחרונים ושוב חידשו את פעולתם. דם היחיד והציבור נתעורר לאחר ימי האימים ומשואות החורבן ששיועו מכל פנות הלב וחרג – לקראת מעשה בעם". אחרי מלחמת ששת הימים הוא הצטרף לתנועה למען ארץ ישראל השלמה, ובמאמרים רבים הוא תבע לעשות למען הגשמת הציונות החלוצית בכל רחבי ארץ ישראל.

הערות

1. הפלישתים של גרר והפלישתים של חוף הים, קובץ מדעי לזכר מ. שור, (בעריכת לוי גינצבורג), תש"ח-96-111. עליית הפלישתים הראשונים בכתובות, תרביץ י"ז, תש"ב.
2. העי אשר עם בית און (לקביעת זיהוייה של אתל ומקומה של העי), סיני, אב-אלול, תש"ז, עמ' ריט-רכח.
3. עיין, "לא תאכלו על הדם", ציון, ל"א, תשכ"ז, 1-17.
4. ברית הגבעות, ציון, כ"ו, תשכ"א, 69-84.
5. עיין "לקדמות חוקת 'ספר הברית'", בקובץ: הצבי ישראל, ס' זכרון לישראל ולצבי ברידא, תשל"ז, עמ' 57-68. וכן "הריפורמה של יאשיהו" – בדפוס ב"ציון".
6. עיין ציון יב, תשל"ז, עמ' 1-16.
7. ספר יהודית, מוסד ביאליק, ירושלים תשי"ז.
8. עיין, הספרות החיצונית בתקופת פרס, ספר אלבק, תשכ"ג, עמ' 123-151.